

राजपूत समाजातील विवाह पद्धत : समस्या आणि उपाययोजना करणे

प्रा. राजपूत विलास*

संशोधक विद्यार्थी

समाजशास्त्र विभाग डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ

छत्रपती संभाजीनगर

प्रा.डॉ.सलामपूरे फुलचंद**

मार्गदर्शक

समाजशास्त्र विभागप्रमुख, पं. जवाहरलाल नेहरू

महाविद्यालय, छ.संभाजीनगर

प्रस्तावना :

राजपूत समाजामध्ये विवाह जुळवताना एकाच आडनावात व कुळात विवाह होत नाही. जोडीदाराची निवड करताना कुटुंबातील मोठ्या व्यक्तिकडून मुलींची मागणी मुलाकडचे मंडळी करित असतात. परंपरागत पद्धतीने अगोदर मुलीच्या घरी जाऊन विवाहाची बोलणी होते. त्यात मुलगा मुलीला बघायला जातो व एकमेकांना बघितल्यावर पसंती झाल्यावर पुढची बोलणी सुरु होते. चहापणी, नाश्ता, जेवण पाहणे मंडळींचा पाहुणचार केला जातो. आणि विवाह जुळविताना आपल्याच जातीतला मुलगा अथवा मुलगी बघितली जाते. जातिबाह्य विवाहाला मान्यता नाही. वधूला बघण्यासाठी वरपक्षाकडील मंडळी ही 10-15 जण येतात सर्व पसंती झाल्यावर विवाहाची बोलणी होते. अगोदर (सगाई) साखर पुड्याची तारीख ठरविली जाते किंवा त्याच दिवशी साखरपुडा केला जातो. त्यानंतर विवाहाची तारीख ठरवितात. अगोदर राजपूत समाजात हुंड्याची प्रथा नव्हती. अगोदर 'चारि' पद्धत अस्तित्वात होती. यात वरपक्ष वधूपक्षाला 'वधूमूल्य' देत त्याला चारी असे म्हणत. सुमारे 60 वर्षांपूर्वी 'चारी' देण्याची पद्धत अस्तित्वात होती. कालांतराने त्याचे रूपांतर हुंडा पद्धतीमध्ये झाले. म्हणून हुंड्याची प्रथा ही राजपूत समाजातून सुरु झाली असे म्हणतात. हुंडा ठरविल्यानंतर साखर देऊन तोफ्लड गोड केले जाते व सगाई किंवा लग्नाची तारीख ठरविली जाते.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :

1. राजपूत समाजातील विवाहाचे स्वरूप समजून घेणे.
2. राजपूत समाजात विवाहाच्या समस्यांचा अभ्यास करणे.
3. राजपूत समाजातील विवाह न जुळण्याची कारणे शोधणे.
4. 'विवाह' म्हणजे काय? हे समजून घेणे.
5. राजपूत समाजातील 'विवाह' या समस्येवर उपाययोजना सुचविणे.

*संशोधन पद्धती:

“राजपूत समाजातील विवाह पद्धत : समस्या कारणे आणि उपाययोजना यांचा अभ्यास करण्यासाठी वर्णनात्मक संशोधन आराखड्याचा वापर केला आहे.

संशोधन स्रोत :

प्राथमिक स्रोत :

“राजपूत समाजातील विवाह पद्धत: समस्या आणि उपाय-योजना” याचा अभ्यास करित असताना निरीक्षण या पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे.

दुय्यम स्रोत :

दुय्यम स्रोतांमध्ये, पुस्तके, मासिके, संगणक, संशोधन अहवाल, दैनिक वर्तमानपत्र इ. चा वापर केला आहे.

* विवाह म्हणजे काय :

विवाहा संबंधी चर्चा करित असताना समाजशास्त्रज्ञांनी विवाहाचा अर्थ स्पष्ट करणार्या काही व्याख्या केलेल्या आहेत. त्या पाहणे आवश्यक आहे. या व्याख्यांच्या अभ्यासावरून विवाहाचे उद्देश, विवाहाची व्याख्या पुढील प्रमाणे आहेत.

1) **जितिन** : 'स्त्री-पुरुष यांच्यात लैंगिक संबंध प्रस्थापित करण्याचा समाजमान्य मार्ग म्हणजे विवाह होय.'

2) **रॉबर्ट लोवी** :

विवाह हे समाजाची संमती असलेल्या लैंगिक जोडीदारातील सापेक्षतः कायम स्वरूपाचे बंधन आहे.

3) **डॉ. एडवर्ड वेस्टमार्क** :

“विवाह म्हणजे एका किंवा अनेक पुरुषांचा एका किंवा अनेक स्त्रियांशी असलेला संबंध होय. या संबंधास प्रथा किंवा कायदाने मान्यता दिली जाते. तसेच त्यात अंतर्भूत होणार्या दोन्ही पक्षांविषयी तसेच त्यांच्यापासून अभ्यास येणार्या मुलांबाबत काही अधिकार आणि कर्तव्यांचा समावेश होतो.”

विवाहाचे प्रकार :

एकविवाह : अ) क्रमश : विवाह ब) अक्रमश : एकविवाह

बहुविवाह : अ) बहुपत्नी विवाह 1) भगिनी बहुपत्नीत्व विवाह 2) अभगिनी बहुपत्नी विवाह -

ब) बहुपती विवाह : 1) भ्रातृ बहुपति विवाह 2) अभ्रातृ बहुपति विवाह

विवाहाचे हेतु / उद्देश / कार्ये :

- 1) लैंगिक गरजांची पूर्ती करणे. 2) प्रजोत्पादन करणे
- 3) कायदेशीर पालकत्व मिळविणे 4) समाजमान्यता मिळविणे 5) कुटुंबाप्रती असलेली कर्तव्य पार पाडणे.
- 6) भावनिक गरजांची पूर्ती करणे 7) प्रेमाची संबंधाची देवाण-घेवाण करणे 8) एकमेकांशी सहचर्य प्रस्थापित करणे 9) आर्थिक जबाबदारी पार पाडणे 10) सामाजिक अपेक्षांची पूर्तता करणे

राजपूत समाजातील विवाह पद्धतीचे स्वरूप :

1) **साखरपुडा 'सगाई' :** या समाजामध्ये 'सगाई' प्रकारामध्ये मुलीच्या घरी पूर्वी 15-20 पुरुष मंडळी जाऊन विधी पूर्ण केला जात असे. आता प्रतिष्ठेनुसार ही संख्या अवलंबून असते. 'सगाई' झाल्यानंतर इतर व्यक्तिसोबत विवाह जुळवता येत नाही किंवा विवाह करता येत नाही. तसे केल्यास समाजातील व्यक्ती नावे ठेवतात. मात्र अलिकडे वर वा वधूबाबत काही अयोग्य, फसव्या स्वरूपाची माहिती मिळाली की, विवाहपर्यंत 'सगाई' मोडली जाते. 'सगाई' म्हणजे मुलीच्या घरी जाऊन मुलीला पाटावर बसवून साडी, दागिणे, शृंगाराचे सामान दिले जाते. हे साधन देण्याचा मान म्हणजेच 'मानकरी' हे भावकीतील वरिष्ठ व्यक्तींचा असतो. तो पुढे येऊन देतो त्याला 'हातधरी' असे म्हणतात. या विधीद्वारे विवाह सुनिश्चित केला जातो. लग्नाची तारीख निश्चित केल्यानंतर पुढील परंपरा पार पाडल्या जातात. ज्या आजही समाजात अस्तित्वात आहे.

2) **लग्न ठेवणे :** 'लग्न' ठेवणे प्रकार वधूकडे विवाहाच्या 9 किंवा 7 किंवा 5 अशा दिवसाच्या अगोदर ठेवला जातो. यामध्ये 'भाट' च्या मदतीने नऊवारी साडी, नारळ, हळकुंड, सुपारी, खोबरे, पानाचा विडा इ. एकत्रित करून साडीमध्ये लाल रंगाच्या नाड्याने बांधले जाते. तसेच पाटावर बसवून पाटासमोर गव्हाच्या पीठाने चौक काढतात. गव्हाचा कळस मांडतात. तेच नारळ व कळसाचे गहू यामध्ये असतात. ते वरपक्षाकडे लग्न घेऊन घरातील एका जणास पाठविले जाते. ते वराच्या ओफलजळीत घेऊन घरामध्ये व्यवस्थित ठेवले जाते. त्यासोबत काही ठिकाणी लग्नपत्रिका किंवा कागदावर लग्नाच्या महत्त्वाच्या विधी व दिनांक, राशी तसेच त्यावर स्वास्तिक काढून दिले जाते.

3) **'बनायक' ठेवणे वा करणे :** बनायक हा लहान मुलगा असतो. जो वर-वधू यांच्यासाठी वेगवेगळा नेमला जातो. जो घरातील लहान मुलगा असतो. त्याची पंचाग राशी बघून निवड केली जाते. हा विधी 'भाट' वा 'भाटनी' च्या माध्यमातून पूर्ण केला जातो. निवडलेल्या बनायकास वधू-वराप्रमाणे जवळपास सर्व विधी केल्या जातात. हळद लावणे, वर वधू सोबत नेहमी राहतो.

4) **'काकण' ठेवणे वा करणे :** काकण बांधणे म्हणजे कोर्या पांढर्या कपड्यामध्ये गहू, हळद, सुपारी व नाणी (1 रु. 3) यांना बांधून हळदीमध्ये भिजवून बांधले जाते. वर किंवा वधू व त्यांच्या बनायकास काकण बांधण्याच्या विधीमध्ये काकण बांधण्याच्या विधीमध्ये बांधले जाते. तसेच भितीजवळ कळसाची मांडणी करून कुंकवाने टिके रेखाटले जातात. काकण बांधल्यानंतर वधू/ वरास कोणतेही काम करता येत नाही. तसेच घराबाहेर, वेशीबाहेर जाण्यास मनाई असते. त्यामागे वर / वधूस कोणतीही हानी होऊ नये वा भूतबाधा होऊ नये ही मानसिकता असते. तसेच ज्या ठिकाणी कळस मांडले आहे, त्या ठिकाणी दोन बाजू दोन 'मुसळ' ठेवून त्यालाही काकण बांधले जाते. त्याचबरोबर पाट्या (बांबूपासून तयार केलेले) सुपडे, मातीचे माठ, रांजण यांनाही काकण बांधतात. यामध्ये दुधाभाती खेळणे, सुपडा खेळणे असे मनोरंजनात्मक विधी असतात.

5) **खानामाटी :** 'खानामाटी' म्हणजे काकण बांधलेल्या टोपल्यामध्ये वा सुपामध्ये माती घेणे. म्हणजेच विवाहाच्या अगोदर पाच कुमारिका ह्या टोपली घेऊन येतात. मात्र ही माती काकण बांधलेल्या वस्तूत आणि 'बनायक' ठेवल्यानंतरच ही विधी पार पाडतात. या विधीची सुरुवात 'बनायक' टिकास जमिनीवरून मारून माती वर काढतो व ती माती कुमारिका टोपल्यात भरतात. अलिकडे 'खुरपी' च्या सहाय्याने माती वर काढली जाते.

या प्रसंगी कुटुंबातील स्त्रिया मेहंदी काढतात, काजळ लावतात. तसेच गव्हाच्या घुगर्या करून पूर्वजांची तसेच कुलदैवतांची पूजा करतात. तसेच या घुगर्या सुवासिनीमध्ये वाटल्या जातात. याच दिवशी घरात ज्या ठिकाणी पूजा मांडलेली आहे, त्या ठिकाणी काळ्या रंगाने टिके लावतात ही पूजा पहाटे चार वाजेपासून सुरू होते.

6) **तेल-हळदी-मांडवा :** 'तेल-मांडवा' या प्रकारामध्ये हळद फोडणे, जात्यावर हळद वाटणे, 'चिकसो' (गहू भाजून व चण्याची / एकत्र दळून) तयार करणे, त्यावर पुवा

(गुलगुले), घुगर्या शिजविणे तसेच पाच सुहासनी मार्फत माठात पाणी आणणे, हळदी फोडणे प्रत्येक कृतीनंतर नाव घेण्याची प्रथा आहे.

मांडव : 'मांडव' हा प्रकार वधू-वराच्या घरासमोर विशेषतः वधूच्या घरासमोर तयार केला जातो. ज्यामध्ये चार खांब रोखून त्यावर जांभूळ झाडाची पाने टाकली जातात. सर्व आसजन हे यावर एक-एक फांदी टाकतात आणि हिरवा मांडव तयार केला जातो. यापुढील सर्व विधी याच मांडवाखाली पूर्ण करतात याला 'हिरवा मांडव' असेही म्हणतात. तसेच उंबराच्या झाडापासून खांब तयार केले जाते. ते हिरव्या मंडपात ठेवतात. त्याला दोन पणत्या एकमेकांच्या विरुद्ध अशा चारही बाजूस नाड्याद्वारे टांगले जाते. त्यामध्ये खांबाच्या मधोमध एक दिवा लावतात. त्यासमोरच सर्व विधी पार पाडले जातात. शेवटी विवाह मंडपात देखील त्या खांबास ठेवले जाते. तसेच तो पूर्णपणे हळदीने रंगविला जातो. तो तसेच जांभूळाच्या लाकडापासून काही 'चिमण्या' तयार केल्या जातात. याच पद्धतीने रंगवतात.

7) सात हळदी / पाच हळदी : वधूला सात तर वराला पाच वेळेस हळद लावली जाते. पहिल्या तेल पानाद्वारे होते. तेल पान चढविण्याने होते आणि शेवट तेल पान उतरवण्याने होते. हळदीचा विधी विवाहाच्या वेळेपर्यंत संपन्न करतात. हळदी एका ताटात घेऊन व 'चिक्सा' एकत्रित करून वर-वधूस लावले जाते. शेवटची हळद तेल उतरवून करतात. 'तेल चढविणे' व उतरविणे' म्हणजे वर किंवा वधूला पाटावर बसल्यानंतर हिरव्या मांडवामध्ये नागिलीच्या पानाने तेलात डुबवून क्रमाक्रमाने पायावर, गुडघ्यावर, खांद्यावर व डोक्यावर लावले जाते. याला चढविणे म्हणतात. तर या उलट शेवटच्या हळदीला उलट क्रमाने सारखीच क्रिया ज्यामध्ये केली जाते, त्याला 'तेल उतरविणे' असे म्हणतात. ही क्रिया पाच, सात सुवासिनी मार्फत केली जाते.

जहेड / चौरी : विवाहाच्या आदल्या दिवशी व विवाहाच्या दिवशी कुंभाराला दिलेल्या निर्देशानुसार जहेड / चौरी तयार करून घेतले जाते. (जहेड / चौरी म्हणजे छोटी मातीची भांडी जी क्रमवार रचता येते व दोन मंगल कळस) कुंभाराला शिधा देऊन ही जहेड / चौरी घरापासून काही अंतरावर ठेवलेली असतात. तेथून ते सुवासिनी मार्फत आणली जाते. वराकडे दोन सुवासिनी असतात. त्यांना 'जहेड' म्हणतात. वधूकडे चार सुवासिनी

असतात. त्यांना 'चौरी' म्हणतात. त्यामध्ये मातीचे छोटे माठ व कळस असतात. त्यामध्ये सगळ्यात वरच्या कळसात सुपारी, हळद व लिंबाचा पाला असतो. तो कळस विवाह मंडपात उतरविण्याचा मान हा भावजीचा असतो. ते उतरवून नाव घेण्यास सांगितले जाते. तसेच त्यापैकी चार कळस हे विवाह स्थळी मंचाच्या चार कोपऱ्यांवर ठेवले जातात आणि विवाह फेर्यानुसार एकावर एक रचले जातात. या सर्वांचा समावेश जहेड / चौरी मध्ये होतो.

9) हळद / हलदी : घरातील देवी-देवतांची पूजा करून मग 'तेल चढावन' चा विधी होतो. वराला पाच, वधूला सात वेळेस हळद लावली जाते. त्यावेळी हळदीची गीते म्हटली जातात. ती लोकगीते या प्रकरणात आलेली आहे.

10) पेहरावनी : हा राजपूत - परदेशी समाजातील अतिशय प्रतिष्ठित समजला जाणारा प्रकार आहे. यामध्ये येणार्या आसस्वकीय व पाहुण्यांचा कपडे व साडी देऊन मानपान राखतात. विशेषतः बहिणी व त्यांचे नातेवाईक इत्यादींना देतात. मामाचा विशेष असा मान असल्याने मामा कपड्यांच्या स्वरूपात आहेर आणतात. मामा घराच्या कुटुंबियांना कपडे तसेच आईला पिवळ्या रंगाची साडी आणतात. चौक आहेरमध्ये हिरव्या रंगाची साडी दिली जाते. वर-वधूची आई ती साडी नेसून आल्यानंतर मळवट भरला जातो. पायावर, कपाळावर हातावर कुंकू लावतात. यानंतर आई-वडिलांना हळद लावली जाते. चौक आहेर हा फक्त घरातल्या पहिल्या लग्नातच असतो. मामा व नातेवाईकांकडून आहेर व मान सख्या व चुलत बहिणी, भाचे पाहुणे मंडळी यांना पेहरावनी. पहिला आहेर वर / वधू व तिच्या कुटुंबियांना दुसरा चौक आहेर - यानंतर पेहरावणीचा शेवटचा कार्यक्रम 'भाती मलबो' हा असतो. भावंडाची गळाभेट व वरिष्ठ असल्यास पाया पडून दर्शन घेतले जाते.

10) लाडो परणाबू जाणो- वराची विवाहस्थळाकडे रवानगी - 'बरात' : विवाहापूर्वीचे सर्व विधी संपन्न झाल्यानंतर नवरदेवास आंगोळ घातली जाते. त्यात येणार्या पाहुण्यांनी आंगोळ करताना एक तांब्या पाणी वराच्या अंगावर टाकणे महत्वाचे समजले जाते. त्यानंतर भावजी किंवा मित्र मंडळी वरास वेशभूषा, सौफलदर्यसाधनांचा उपयोग करून तयार करतात. नवरदेवास विवाह स्थळाकडे रवानगी करताना आई आरती ओवाळते.

आणि आचल देते. त्यानंतर गावाच्या वेशीपर्यंत मिरवणूक काढतात व रवानगी करतात.

11) छाबडा : वधूसाठी असलेले कपडे, दागिणे, सेहरा, विविध सौफलदर्य प्रसाधने, पादत्राणे वगैरे एका पाटीत बांधले जाते. त्याला छाबडा असे म्हणतात. हा छाबडा वधूकडे विवाहस्थळी पोहचल्यानंतर लगेच वधूकडे सुपूर्त केला जातो.

12) भेट (स्वागत मिलाप) : साधारणतः हा प्रकार सर्वांमध्ये प्रचलित असतो. यामध्ये पाहुण्यासोबत (बराती मिलाप वा ओवाळी) गळाभेट घेऊन स्वागत केल्या जाते. काहीवेळा रूमाल देऊन तर काही वेळा फेटा बांधून स्वागत करतात. त्यातही पाच मानकरी असतात. त्यांना कुंकू लाऊन नारळ देऊन स्वागत केले जाते. इतरांची भेट घेतली जाते. तसेच नवरदेव मंदिरात दर्शन घेऊन वराती वाजत-गाजत विवाहस्थळी घेऊन येतात. वधूची आई वराची आरती ओवाळून विवाह मंडपात स्वागत करते. तसेच खोबऱ्याचा तुकडा किंवा पणती जमिनीवर ठेवून ती टाचेने तोडून वर मांडवात प्रवेश करतो.

जुवो खेळणे, चिडी मारणे किंवा तीर मारणे :

वधूकडील हिरव्या मंडपात वराला नेले जाते. 'चिडी मारणे' हा प्रकार महत्वाचा आहे. जांभूळाच्या झाडापासून तयार केलेल्या चिमण्या आडव्या काडीवर बसवलेल्या असतात. 3, 5, 7 या संख्येपैकी एक संख्या चिमण्यांची असते. त्यातील मोठ्या व मध्यभागी असलेल्या चिडीस कट्यार किंवा तलवारीने मारतात. त्यानंतर वर-वधू एकमेकांवर सात-वेळा जुवो फेकतात, जुवो खेळण्याचा प्रकार महत्वाचा आहे.

सात फेरे : राजपूत परदेशी समाजामध्ये विवाह संपन्न करण्यासाठी सात फेरे महत्वाचे मानले जातात. विवाह मंचावर दोघेही एकत्र येतात. त्याठिकाणी मामाकडून दोघांच्या हातात एक पिठाचा गोळा ठेवून उपरण्याने गाठ बांधतात. त्यानंतर मंगलाष्टके म्हटली जातात. त्यात सात फेर्यांचा समावेश असतो. शेवटचा फेरा सातवा फेरा म्हणून ओळखला जाते. तो संपला की विवाह संपन्न झाल्याचे मानले जाते. प्रत्येक फेर्याचे वैशिष्ट्य असते. मंगलाष्टकांसोबत प्रत्येक फेर्यासाठी गाणीसुद्धा म्हटली जातात. ही गाणी भाट व काही महिला मिळून गातात.

विवाह संपन्न झाल्यानंतरची कार्यवाही : विवाह संपन्न झाल्यानंतर वधूपक्षाकडे घरामध्ये देवीची तसेच कळसाची पूजा केली जाते. तदंतर दोघेही जेवण करून विदाई करतात. विवाहाच्या दुसऱ्या दिवशी 'मांडा ठंडो करणे'

'फेरफाटो' म्हणजे नवरी परत माहेरी येणे हे विधी होतात.

वरपक्षाच्या घरी 'थुट्या' नाटकीय लग्न : या समाजामध्ये वधूच्या घरी विवाह सोहळा पार पडतो. त्यामुळे 'वरात' मध्ये मुलाकडील पुरुष मंडळीच जातात. महिलांना जाणे वर्ज्य मानले जाते. मात्र वरासोबत बहिण किंवा काही अविवाहित मुली जातात. वधूकडील महिला मंडळी विवाह सोहळ्यात सहभागी होतात. अलिकडे विवाहस्थळ हे जवळ असल्यास किंवा विवाह जर मंगल कार्यालयात होत असल्यास दोन्ही पाहुणे मंडळी महिलासह विवाह सोहळ्यात सहभागी होतात. यावेळी वराकडील स्त्रिया घरीच असल्याने ते नाटकीय स्वरूपात लग्न लावतात. पण त्याच वेळेत ज्या वेळी वास्तविक वधू-वराचा विवाह संपन्न होतो. यामध्ये वराकडील स्त्रियांपैकीच एक वराचे व एक वधूची वेशभूषा करतात. नाटकीय स्वरूपात विवाह संपन्न करतात. यातून वास्तविक कारण प्राप्त झाले नाही. परंतु हळूहळू ही एक प्रकारे परंपरेचे रूप धारण करत आहे. यातून मनोरंजन व विवाहाचा आनंद अशा दोन्ही बाबी या वराकडील स्त्रिया यातून घेतात. तसेच वरहाडातील जो कोणी व्यक्ती विवाह संपन्न करून अगोदर वर घरी येतो, त्याचे कुंकू लावून नारळ ठेवून स्वागत केले जाते.

18) मानपान : मानपानाच्या संदर्भात मामाची सर्वात महत्वाची मूमिका असते. तसेच कार्यक्रमाच्या विधीच्या वेळी आरतीचा मान अत्याचा असतो. कन्यादान मान आई-वडिलांचा असतो. ते उपलब्ध नसल्यास वरिष्ठ व्यक्ती कन्यादान जोडीने करतात. या विवाहाच्या सर्व प्रक्रियांमध्ये कुटुंबातील वडिलांची भावकी खूप महत्वाची असते. चुलतभाऊ, सख्ये भाऊ, आजोबा, इ. चा समावेश असतो.

राजपूत समाजातील विवाहाच्या समस्या :

1. शेतकरी मुलाला मुलगी मिळणे अवघड झाले आहे.
2. सर्वसाधारण कुटुंबातील मुलांना देखील मुलगी मिळणे अवघड झाले आहे.
3. बेरोजगारीमुळे विवाह होणे अवघड झाले आहे.
4. विजोड विवाहाचे प्रमाण वाढत आहे.
5. विवाहाचे वय वाढत आहे.
6. मुलींचे प्रमाण कमी होत आहे.
7. मुलींच्या अपेक्षा आकाशापतीकडे वाढल्या आहे.
8. हुंड्याचे प्रमाण वाढत आहे.
9. घटस्फोटाचे प्रमाण वाढत आहे.

10. विभक्त कुटुंबाचे वाढते प्रमाण
11. वृद्धाश्रम
12. व्यसनाधिनता
13. व्याभिचार
14. कौटुंबिक हिंसाचार
15. कर्जबाजारीपणा
16. हुंडाबळी
17. आत्महत्या

राजपूत समाजातील विवाहाच्या समस्येचे कारणे :

- 1) मुलींच्या वाढत्या अपेक्षा 2) वाढती बेरोजगारी
- 3) 'सिबिल' खराब असल्यामुळे 4) शिक्षणाचे वाढते प्रमाण 5) वाढते वय 6) शहरात स्वतःचे घर नाही
- 7) गरीबी 8) वरपक्षाची स्वतःची जमिन, मालमत्ता, संपत्ती नसणे. 9) मुलींचे वाढलेले शिक्षण 10) कुरूपता
- 11) सोशल मेडीयाचे वाढते प्रमाण 12) संयुक्त कुटुंब पद्धती 13) मुलींचे नोकरी करण्याचे वाढते प्रमाण
- 14) मुलींचे आर्थिक दृष्ट्या सक्षमीकरण 15) मेट्रोपोलिटि सिटीचे आकर्षण 16) स्त्रीभूषण हत्या
- 17) मुलींची कमी संख्या

राजपूत समाजातील वैवाहिक समस्या सोडविण्यासाठीच्या उपाययोजना

1. सामुहिक विवाह सोहळ्याचे आयोजन
2. वधुवर सूचक मेळावे दर 6 महिन्यात घेण्यात यावे.
3. मुलगा व मुलगी यांच्यात विवाह एक पवित्र संस्कार आहे याची रुजवणूक केली पाहिजे.
4. शासनाने ठरवून दिलेल्या योग्य त्या वयात मुला मुलींचे विवाह झाले पाहिजे.
5. वधू-वर पक्षांनी आपल्या पण घरात मुलगा आहे याचा विचार करून मुलींचे विवाह योग्य त्या मुलासोबत जमविले पाहिजे.
6. एकनिष्ठ पणा
7. मुलगा व मुलगी या पक्षाकडील मंडळींनी 'हुंडा' देणे घेणे टाळावे.
8. वधू व वर बघत असताना त्याची संपत्ती न बघता स्वभाव, निर्व्यसनी, समजूतदार, सुशिक्षित जोडीदाराची निवड करावी.

निष्कर्ष :

1. राजपूत समाजामध्ये वैवाहिक जोडीदार मिळणे अवघड झाले आहे.

2. सर्वसाधारण, शेतकरी कुटुंबातील मुलांना मुलगी मिळत नाही.
3. मुला-मुलींचे शिक्षणामुळे, नोकरीमुळे वयाचे प्रमाण वाढत आहे.
4. मुलींच्या अपेक्षा खूपच वाढल्या आहेत.
5. अनेक जण 'विवाहच' नको म्हणून 'सिंगल' राहणे पसंत करीत आहे.
6. पुर्नविवाह, विधवा पुर्नविवाह, घटस्फोट यांचेही प्रमाण वाढत आहे.
7. विवाहांमध्ये फसवणुकीचे प्रमाण देखील वाढत आहे.
8. राजपूत समाजातील मुलींचे शिक्षणाचे प्रमाण वाढल्याने वय वाढत आहे.
9. मुलींच्या अपेक्षा शहरात घर, विभक्त कुटुंब, गडगंज संपत्ती, गाडी, बंगला, सासु-सासरे सोबत नको अशा आहेत.

संदर्भसूची :

- ✦ करहाडे, बी.एन. "भारतीय समाज : प्रश्न आणि समस्या" पिंपळापूर अण्ड पब्लिशर्स, नागपूर, वर्ष 2009.
- ✦ दोषी शंभुलाल, "भारतीय समाज- संरचना और परिवर्तन" 'नॅशनल पब्लिशिंग हाऊस, जयपूर दिल्ली वर्ष -2007.
- ✦ डोईफोडे ज्योति, 'समाजशास्त्रीय संकल्पना व व्याप्ती' विद्या बुक्स पब्लिशर्स, वर्ष -2013.
- ✦ डोईफोडे ज्योति, "भारतीय समाज- संरचना व परिवर्तन" जुन 2011.
- ✦ पालीवाल, देवीलाल, "राजपूत जातियोफल का इतिहास". राजस्थानी ग्रंथसागर जोधपूर, वर्ष-2018.
- ✦ शर्मा के.एल. "भारतीय सामाजिक संरचना एवं परिवर्तन", रावत पब्लिकेशन जयपूर एवं नई दिल्ली.
- ✦ बारबीड भगवान, "सामाजिक संस्था", वर्ष -1975
- ✦ चौहान ए.डी. "सामाजिक मानवशास्त्र" पिंपळापूर अण्ड के. पब्लिशर्स, नागपूर वर्ष - 2008.
- ✦ शर्मा डी.डी. "भारतीय सामाजिक समस्याएँ" साहित्य भवन पब्लिकेशन्स : आगरा
- ✦ साळुंखे, सर्जेराव "समाजशास्त्रीय मुलभूत संकल्पना" नरेंद्र प्रकाशन, पुणे-2, वर्ष-2006.
- ✦ महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे "समाजशास्त्र" वर्ष -2019
- ✦ मेवाढ, मधुरा पुलसिंग, "राजपूत परदेशी बोली भाषेतील लोकसाहित्याचा विवेचनात्मक अभ्यास", पी.एच.डी. शोधप्रबंध, वर्ष 2020.
- ✦ 'सामाजिक संस्था - मराठी विश्वकोष
- ✦ दै. लोकमत वर्तमानपत्र दि. 7 फेब्रु 2025